

ВІДГУК
офіційного опонента
заступника директора з науково-інноваційної роботи
Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» НААН,
доктора економічних наук, професора **МАМЧУРА Володимира Анатолійовича**
на дисертаційне дослідження **ЯРМОШЕНКО Оксани Геннадіївни** на тему:
«Стратегічні пріоритети економічного розвитку
малих форм господарювання на сільських територіях»,
подане на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 051 «Економіка»
галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Актуальність теми, обраної дисертанткою, не викликає сумніву. Дисертація присвячена вирішенню важливого науково-практичного завдання – обґрунтуванню стратегічних пріоритетів економічного розвитку малих форм господарювання на сільських територіях. Це питання набуває особливої значущості в сучасних умовах воєнних викликів, подальшого впровадження реформи децентралізації та остаточного вибору євроінтеграційного курсу України. Сільські території сьогодні є не лише базою аграрного виробництва, але й осередком природних ресурсів і життя значної частини населення. Традиційно розвиток сільської економіки в Україні залежав від аграрного сектору, але монокультурний підхід до сільського розвитку вичерпав себе. Нині постала потреба диверсифікації економічної діяльності на селі та всебічної підтримки малого підприємництва, що може стати каталізатором соціально-економічного піднесення сільських громад.

У вступі дисертації авторка переконливо окреслила об'єктивні передумови дослідження: трансформацію аграрного устрою після реформування колгоспно-радгоспної системи, паювання земель, поглиблення соціально-економічної асиметрії між містом і селом та відсутність ефективних механізмів державної підтримки, що посилює регіональні дисбаланси. Низький рівень диверсифікації сільської економіки у поєднанні з відсутністю цілісної державної політики розвитку сільських територій спричинили міграцію, зростання безробіття та деградацію інфраструктури.

Дослідження повністю узгоджується з чинними стратегічними документами держави, зокрема Концепцією розвитку сільських територій та Стратегією розвитку сільського господарства і сільських територій України до 2030 року, де диверсифікація визначена ключовим напрямом політики. Справедливо наголошено на важливості інституціоналізації малих форм господарювання як інструмента економічного пожвавлення та зменшення диспропорцій.

В умовах воєнних викликів роль місцевого малого бізнесу істотно зросла, оскільки він забезпечує зайнятість, локальну продовольчу безпеку та стійкість громад. Таким чином, тема дослідження є науково обґрунтованою, відповідає сучасним потребам державної

економічної політики, євроінтеграційним підходам до розвитку сільських територій та Цілям сталого розвитку ООН.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і пропозицій дисертації.

Дисертація містить низку наукових положень, висновків і рекомендацій, які загалом добре обґрунтовані та характеризуються належним рівнем новизни. Авторка демонструє глибоке розуміння теоретичних засад теми, опанування сучасного методичного інструментарію дослідження та вміння застосувати його для отримання нових результатів.

Теоретичні положення дисертації спираються на фундаментальні праці вітчизняних і зарубіжних економістів-аграрників. В огляді літератури й обґрунтуванні вибору теми залучено широке коло джерел (198 найменувань у списку використаних джерел), що свідчить про ґрунтовне опрацювання наукової проблематики. Авторка критично переосмислює здобутки попередників та виявляє недосліджені аспекти – зокрема, стратегічний вимір розвитку малих форм господарювання в контексті сучасних викликів (воєнних, інтеграційних, децентралізаційних). Це закладає основу для нових наукових положень, винесених на захист.

Дисертація має традиційну структуру: вступ, три розділи основного змісту, висновки, список використаних джерел (198 найменувань) і додатки. Загальний обсяг роботи складає 271 сторінку комп'ютерного тексту, включаючи 20 таблиць та 31 рисунок. Такий обсяг і структура свідчать про всебічний характер дослідження. Розглянемо коротко зміст кожного розділу.

Перший розділ присвячено теоретико-методологічним основам дослідження проблеми. У ньому авторка здійснила глибокий аналіз сутності поняття «малі форми господарювання», уточнила категоріально-понятійний апарат та окреслила місце і роль малих форм у структурі сільської економіки. Значну увагу приділено аналізу наукової літератури: О. Г. Ярмошенко розглядає підходи різних дослідників до трактування феномену малого підприємництва на селі, виділяє ключові ознаки та функції малих господарств. На основі цього обґрунтовується власне визначення малих форм господарювання, яке охоплює широкий спектр суб'єктів – від фермерських господарств до кооперативів та особистих селянських господарств.

Важливим елементом першого розділу є розроблення методології дослідження. Авторка пропонує комплексний методологічний підхід: визначає принципи (як зазначалося, подолання бідності, екологічна відповідальність, інклюзивність тощо), які мають бути покладені в основу дослідження малих форм, та окреслює набір наукових методів. Зокрема, у роботі використано: аксіоматичний метод (для формування базових теоретичних посилок), економіко-статистичний аналіз (для оцінки тенденцій), методи регресійного аналізу (для емпіричної перевірки залежностей), SWOT-аналіз (для оцінки внутрішніх і зовнішніх факторів на рівні громади) та сценарне моделювання (для прогнозування розвитку). Така

методологічна різноплановість забезпечує міцний фундамент для подальших досліджень у роботі.

Наприкінці першого розділу авторка узагальнює, що малі форми господарювання є невід’ємною складовою сільської економіки, здатною гнучко реагувати на зміни середовища та сприяти вирішенню соціально-економічних проблем села. Висновки до першого розділу чітко підсумовують теоретичні напрацювання, підводячи базу під аналітичну та практичну частини дисертації.

Другий розділ має прикладний характер і присвячений аналізу нинішнього стану малих форм господарювання, а також виявленню особливостей їх функціонування на практиці. Дослідження ведеться на двох рівнях: регіональному та локальному.

На регіональному рівні авторка детально розглядає розвиток малих аграрних підприємств у Кіровоградській області. Обраний регіон є показовим для центральної частини України, з переважно сільськогосподарською спеціалізацією. Авторка аналізує динаміку кількості малих сільськогосподарських підприємств, обсягів їх виробництва, чисельності зайнятих, інвестиційної активності тощо. Застосовуючи економіко-статистичні методи, вона визначає тенденції та проблемні моменти. Зокрема, виявлено, що, попри значну кількість малих сільськогосподарських виробників, їх вклад у загальний аграрний продукт залишається помірним через низьку продуктивність та обмежені ресурси. Ці висновки підкріплено аналізом структури виробництва (рослинництво переважає над тваринництвом), фінансових показників діяльності підприємств тощо.

Особливо слід відзначити, що О. Г. Ярмошенко провела кількісну оцінку ефективності діяльності малих форм на регіональному рівні. Для цього побудовано багатофакторну регресійну модель, яка встановила залежність результату від основних факторів виробництва. Регресійний аналіз показав статистично значимі коефіцієнти, що дозволило зробити висновки про найбільш впливові чинники (наприклад, капітальні інвестиції та продуктивність праці виявилися вагомими факторами зростання обсягів виробництва). Такий аналіз є достатньо глибоким і підкріплює висновки про те, що недостатність інвестицій та ресурсів стримує розвиток малих форм господарювання.

На локальному рівні (підрозділ 2.3) дисертантка досліджує особливості функціонування малих форм господарювання в конкретній об’єднаній територіальній громаді – Гурівській сільській територіальній громаді Кіровоградської області. Така деталізація на рівні громади є дуже цінною, оскільки дозволяє врахувати вплив реформи децентралізації та специфіку місцевих умов. Авторка наводить соціально-економічну характеристику громади (площа, населення ~5,8 тис., структура економіки, ключові підприємства). Встановлено, що в громаді функціонує понад сотня суб’єктів малого і середнього бізнесу, переважно в аграрному секторі (рослинництві). Окреслено коло

проблем: нераціональне використання земель, брак фінансів, відтік молоді, безробіття та інші, які гальмують розвиток підприємництва.

За допомогою SWOT-аналізу О. Г. Ярмошенко систематизує сильні та слабкі сторони громади, а також зовнішні можливості і загрози для розвитку малих форм господарювання. До сильних сторін Гурівської громади віднесено, зокрема, вигідне географічне розташування, родючі землі, наявність корисних копалин, достатні водні ресурси, туристичну привабливість. Слабкими сторонами є демографічні та соціальні проблеми – високий рівень безробіття, міграція молоді, недостатній розвиток інфраструктури. Серед можливостей – залучення інвестицій, розвиток зеленого туризму, використання рекреаційного потенціалу (дендропарк «Веселі Боковеньки» та ін.), створення кооперативів; серед загроз – загальноекономічна криза, посилення конкуренції з боку великих агрохолдингів, кліматичні ризики тощо. Проведений аналіз дозволяє чітко зрозуміти, на чому має фокусуватися стратегія розвитку громади, аби стимулювати малі господарства: чи то на подоланні слабких сторін (наприклад, програми зайнятості, навчання фермерів), чи на використанні можливостей (пошук інвесторів, розвиток туризму).

Наприкінці другого розділу сформульовано висновки, де підсумовано, що малі форми господарювання вже займають помітне місце в економічній базі сільських територій, але для їх повноцінного розвитку потрібно усунути виявлені перешкоди та скористатися наявними потенціалами. Ключовими проблемами залишаються обмеженість фінансових ресурсів і інфраструктури, а також брак ефективної державної підтримки на місцях. Аналіз сучасного стану логічно підводить до необхідності стратегічних рішень, які представлені в наступному розділі.

Третій розділ є кульмінаційним, в ньому наведено пропозиції авторки щодо стратегічних напрямів розвитку малих форм господарювання та підвищення ефективності їх діяльності. Розділ складається з трьох підрозділів, в яких послідовно розглядаються: формування стратегії розвитку, моделі економічного розвитку малих форм та державна стратегія підтримки малих господарств на селі.

У підрозділі 3.1 обґрунтовано підходи до формування стратегії розвитку малих форм господарювання. Авторка пропонує концептуальні засади стратегії, що враховують результати аналізу, проведеного раніше. Стратегія має бути спрямована на підвищення ефективності малих підприємств та розширення їх присутності у різних секторах сільської економіки. З цією метою дисертантка розробила «дорожню карту» стимулювання розвитку малих форм господарювання, яка передбачає дифузії малих підприємств до ключових ланок економіки сільських поселень. Зокрема, виокремлено базову ланку – аграрний сектор, структуроутворюючі сектори – лісове і рибне господарство, зелений туризм, біоенергетика, та обслуговуючі сектори – торгівля, громадське харчування, транспорт, утилізація відходів

тощо. Дорожня карта містить конкретні етапи і заходи, як-от: стимулювання підприємницької активності на селі, підтримка кооперації та кластерів, впровадження реінжинірингових технологій, диверсифікація видів діяльності в громадах. Реалізація таких заходів, за задумом авторки, призведе до появи нових точок зростання і підвищить самодостатність сільських територій.

У підрозділі 3.2 розглядаються моделі економічного розвитку та ефективного функціонування малих форм господарювання. Тут дисертантка творчо застосувала зарубіжний досвід. Встановлено, що в країнах ЄС існують різні моделі підтримки сільського розвитку, і для України доцільно використати їх елементи. Запропоновано імплементувати три взаємодоповнюючі моделі: галузеву, перерозподільчу та територіальну. Галузева модель робить акцент на модернізації та підвищенні продуктивності базового аграрного сектору (пріоритет технічному переоснащенню, інтенсифікації виробництва в малих господарствах). Перерозподільча модель спрямована на згладжування диспропорцій між розвиненішими і депресивними територіями шляхом диверсифікації (підтримка несільськогосподарських видів діяльності на селі, розвиток переробки, ремесел, послуг). Територіальна модель передбачає комплексне освоєння внутрішнього потенціалу громад, міжсекторальну інтеграцію та формування нових центрів економічного зростання на селі. Комбіноване застосування цих моделей має забезпечити всебічний розвиток малих форм господарювання. Також авторка наголошує на важливості міжнародної фінансової підтримки: співпраці з МВФ, Світовим банком, ЄБРР, ЄІБ та іншими для залучення інвестицій у проєкти розвитку сільського підприємництва. У розділі наводиться огляд існуючих програм міжнародної допомоги для українських підприємців і робиться висновок, що малий аграрний бізнес повинен активніше ними користуватися.

Важливо, що О. Г. Ярмошенко приділила увагу механізмам взаємодії влади і підприємців на місцевому рівні. Запропоновано створити при виконках сільських рад ради підприємців та консультативні центри підтримки бізнесу (за принципом «єдиного вікна»). Це дозволить врахувати потреби малого бізнесу безпосередньо при прийнятті рішень на місцях і забезпечити інформаційну та методичну допомогу підприємцям. Фактично, мова йде про формування фінансово-консультативної моделі підтримки малого підприємництва на рівні громади, що складається з двох етапів: 1) удосконалення інституційного середовища (створення згаданих рад і центрів, поліпшення регуляторного клімату); 2) впровадження системи стимулювання розвитку малого бізнесу (надання майнових, фінансових, податкових стимулів на місцевому рівні). Такий механізм, за твердженням авторки, є ключем до успішної реалізації стратегічних пріоритетів у конкретній громаді (в її випадку – у Гурівській громаді, але його можна масштабувати).

У підрозділі 3.3 О. Г. Ярмошенко переходить до державної стратегії підтримки розвитку малих форм господарювання. Тут представлено бачення того, як на національному рівні забезпечити виконання поставлених завдань. Авторка виділяє стратегічні напрями і завдання державної політики у цій сфері, а також конкретизує концептуальні заходи для їх реалізації. Одним з новаторських підходів, як зазначено вище, є використання сценарного планування. Розглянуто три сценарії державної стратегії: оптимальний (найсприятливіший, за якого цілі досягаються повністю), оптимістичний (дещо менш ефективний, але загалом успішний шлях) і песимістичний (мінімальний прогрес у разі браку ресурсів та кризових явищ). Такий сценарний підхід демонструє гнучкість стратегії та готовність до різних варіантів розвитку подій.

Наприкінці третього розділу узагальнено результати стратегічних пропозицій. Зроблено висновок, що реалізація пріоритетів розвитку малих форм господарювання на селі можлива лише за умови консолідації зусиль держави, місцевої влади та самих підприємців. Запропоновані заходи у поєднанні зі сприятливою державною політикою здатні забезпечити якісний прорив в розвитку сільських територій.

У Загальних висновках дисертації чітко констатується, що поставлена мета досягнута – обґрунтовано стратегічні пріоритети економічного розвитку малих форм господарювання з урахуванням сучасних викликів. Висновки логічно випливають із змісту розділів і відображають як теоретичні узагальнення, так і практичні рекомендації. Таким чином, зміст дисертації по кожному розділу свідчить про цілісність і завершеність наукового дослідження, а структура роботи є логічною та збалансованою.

Достовірність результатів і новизна досліджень. Обґрунтованість наукових положень у дисертації О. Г. Ярмошенко забезпечується застосуванням широкого спектру сучасних методів дослідження, комплексним підходом та використанням достовірних джерел інформації. Авторка не обмежилася суто теоретичними міркуваннями, а підкріпила кожне ключове положення емпіричними даними або логічними аргументами.

По-перше, як вже зазначалося, теоретичні твердження базуються на ґрунтовному аналізі літератури та ситуації в галузі. Ярмошенко О. Г. спирається на статистичні дані офіційних джерел (Держстат, регіональна статистика Кіровоградщини), нормативно-правові акти (Концепції, Стратегії), а також на результати власних розрахунків. Така джерельна база є надійною і актуальною, що підвищує довіру до зроблених узагальнень.

По-друге, висновки роботи логічно випливають зі зібраних даних і проведеного аналізу. Наприклад, встановлені авторкою обмеження розвитку малих форм прямо підтверджуються як статистично, так і аналітично, через SWOT-аналіз, що показав ці фактори як слабкі сторони. Це свідчить про внутрішню узгодженість положень дисертації.

По-третє, запропоновані рекомендації та стратегічні пріоритети також є обґрунтованими. Вони спираються на виявлені проблеми та можливості. Так, рекомендація щодо розвитку несільськогосподарських видів діяльності на селі впливає з ідентифікованої проблеми низької диверсифікації доходів сільського населення; а пропозиція створення центрів підтримки підприємництва – це відповідь на виявлений брак інформаційно-консультативної підтримки для дрібних підприємців. Кожна ключова пропозиція, фактично, має під собою аналітичне підґрунтя, викладене в другому розділі. Це робить рекомендації переконливими і реалістичними.

Достовірність одержаних результатів підтверджується також їх апробацією. Авторка зазначає, що результати дослідження доповідалися на наукових конференціях (зокрема, міжнародних – «VUA YOUTH 2018» в Угорщині, «Tropentag-2019» у Німеччині). Це означає, що основні положення пройшли апробацію фахівцями та отримали позитивну оцінку ще до подачі дисертації до захисту.

Крім того, статистичні методи в роботі використано коректно: регресійні моделі пройшли перевірку на адекватність (в тексті згадується про значущість та аналіз якості моделі), а SWOT-аналіз базувався на реальних показниках громади та експертних оцінках. Усе це формує міцний фундамент для довіри до результатів дослідження.

Отже, можна зробити висновок, що наукові положення, висновки і рекомендації дисертації є достатньо обґрунтованими, а отримані результати – достовірними. Ярмошенко О. Г. досягла переконливості викладу завдяки поєднанню теорії і практики, кількісного і якісного аналізу, що додає роботі комплексності і наукової ваги.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації тісно пов'язана з пріоритетними напрямками наукових досліджень у галузі економіки сільського господарства та розвитку сільських територій. Зміст дисертації узгоджується з державними і галузевими програмами, спрямованими на підтримку сільського розвитку. Зокрема, порушені питання відповідають завданням Національної академії аграрних наук України щодо забезпечення сталого розвитку аграрного сектору та сільських громад. Як впливає зі змісту роботи, дослідження виконувалося з урахуванням положень Концепції розвитку сільських територій до 2025 року (затвердженої розпорядженням КМУ від 23.09.2015 № 995-р) та інших програмних документів уряду України.

Цілком вірогідно, що дисертація виконувалася в межах наукових планів Національного університету біоресурсів і природокористування України, де навчалася здобувачка, а також тематичних напрямів кафедри економіки, з якою пов'язаний науковий керівник. Науковий керівник дисертантки – Ткачук В. А., член-кореспондент НААН, відомий фахівець у сфері сільського розвитку – що теж опосередковано свідчить про зв'язок тематики з науковими дослідженнями, які проводяться в системі НААН.

Враховуючи приналежність офіційного опонента до ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН, слід відзначити, що результати цієї роботи цікаві і для нашої установи. Тематика малих форм господарювання на селі безпосередньо перегукується з науковими темами Інституту аграрної економіки, спрямованими на розвиток підприємництва в аграрному секторі, підвищення добробуту сільського населення, пошук резервів економічного зростання в умовах децентралізації. Таким чином, можна зробити висновок, що дисертація О. Г. Ярмошенко є складовою частиною загального наукового доробку в галузі аграрної економіки та узгоджується з чинними науково-дослідними програмами і планами, присвяченими розвитку сільських територій.

Практичне значення результатів дослідження. Результати дисертації О. Г. Ярмошенко впроваджено у навчальні програми під час викладання дисциплін: «Економіка підприємства», «Економіка розвитку», «Економіка і управління сільським розвитком» зі спеціальності 051 «Економіка» у Національному університеті біоресурсів і природокористування України. Зокрема, використано результати дослідження, що стосуються стратегічних підходів до розвитку малих форм господарювання, оцінювання їх економічної ефективності, сценарного моделювання, методів диверсифікації сільської економіки, інструментів державної підтримки та розвитку кооперації. Це забезпечило посилення практичної складової підготовки здобувачів і підвищило актуальність освітнього контенту.

Результати дисертаційного дослідження прийнято до уваги та будуть використані у діяльності Гурівської сільської територіальної громади Кіровоградської області. Отримані результати дослідження застосують під час реалізації стратегії громади в частині сприяння розвитку малого сільськогосподарського підприємництва, забезпечення зайнятості населення, підвищення продуктивності праці та раціонального використання локальних ресурсів. Авторкою у дисертаційному дослідженні проведено аналіз сучасного стану розвитку малих форм господарювання в Кіровоградській області (зокрема, в межах зазначеної громади). Цей аналіз, разом з оцінкою економічного потенціалу на локальному рівні, розробленими практичними рекомендаціями щодо пріоритетних напрямів розвитку малих форм господарювання та обґрунтуванням доцільності підтримки локальних ініціатив (у сфері виробництва нішевих сільськогосподарських культур), буде використаний при плануванні стратегії розвитку громади.

Результати дослідження будуть також застосовані для консультування місцевих сільськогосподарських виробників щодо вибору перспективних напрямів економічної діяльності та залучення державної підтримки. Окрім того, напрацювання дисертації використовуватимуться в інформаційно-роз'яснювальній роботі з місцевими мешканцями щодо переваг легалізації господарської діяльності та отримання підтримки від держави

і донорських структур. Це сприятиме підвищенню поінформованості населення про можливості використання програм підтримки і залученню більшої кількості малих виробників до офіційного підприємницького сектору.

Висновки та рекомендації, сформульовані в дисертаційному дослідженні О. Г. Ярмошенко, використовуються у практичній діяльності Національної асоціації сільськогосподарських дорадчих служб України та її членів. Реалізація напрацьованих стратегічних підходів до розвитку малих форм господарювання на сільських територіях (розширення економічного потенціалу малих господарств, диверсифікація сільської економіки, активізація підприємницької діяльності на селі, розвиток кооперації, удосконалення інструментів державної підтримки, запровадження сучасних моделей місцевого економічного планування) матиме позитивний вплив на підвищення ефективності дорадчої діяльності в Україні. Важливими та актуальними для сільськогосподарських дорадників, які працюють з територіальними громадами, є рекомендації О. Г. Ярмошенко щодо посилення підприємницької активності сільського населення, залучення малих виробників до кооперації, формування економічної стійкості через диверсифікацію діяльності, розвитку соціального підприємництва та впровадження інновацій у сільське господарство. Практичне застосування цих напрацювань дозволяє дорадникам ефективніше планувати програми підтримки малого бізнесу, розвивати людський капітал та підвищувати конкурентоспроможність сільських територій в умовах воєнного та післявоєнного відновлення. Результати дослідження мають вагомe значення для формування сучасної політики розвитку сільських територій.

Повнота викладення основних наукових результатів в опублікованих працях. Основні положення дисертаційного дослідження викладено у 9 наукових працях, з яких 2 статті у наукових виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних Web of Science Core Collection та/або Scopus, 4 статті у наукових виданнях, включених до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України, стаття в науковому виданні іншої держави, 2 тези наукових доповідей.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. У дисертації О. Г. Ярмошенко відсутні порушення академічної доброчесності. У дослідженні повною мірою дотримано вимоги щодо посилань на літературні джерела та джерела статистичної інформації. Використання ідей, результатів та текстів інших авторів містить посилання на відповідне джерело інформації.

Дискусійні положення та зауваження щодо роботи. Дисертація О. Г. Ярмошенко справляє позитивне враження своєю ґрунтовністю та новизною, проте, як і будь-яке наукове дослідження, вона не позбавлена певних дискусійних аспектів і моментів, що можуть

потребувати додаткового роз'яснення. Вважаю за доцільне винести на обговорення наступні питання та зауваження:

1. Термінологічний апарат та дефініції. У роботі багато уваги приділено поняттю «малі форми господарювання». Хотілося б уточнити, які саме критерії віднесення суб'єктів до малих форм господарювання використані авторкою? Чи йдеться лише про формально малі підприємства за законодавством, чи більш широко – про дрібнотоварний уклад господарства (включно з особистими господарствами населення)? Від чіткості дефініцій залежить коректність усіх подальших висновків. Було б цікаво почути, як дисертантка відмежовує малі форми від середніх або мікроформ, та чи враховано неформальний сектор економіки села.

2. Недостатньо чітке формулювання деяких наукових результатів. У розділі «вперше» авторка дійсно пропонує окремий, структурований концепт диверсифікації, що розширює сфери діяльності малих форм господарювання, однак частина положень більше схожа на опис або узагальнення, ніж на наукову новизну. Наприклад: «концепт стратегування диверсифікації» варто сильніше підкреслити, що саме нове: підхід, модель, алгоритм? Подати авторське визначення поняття «дифузія малих форм господарювання».

3. Перевантаженість контекстом війни без конкретних наслідків. Постійне повторення воєнних викликів, але відсутні конкретні дані: втрати, зміна структури виробництва, розрив ланцюгів тощо. Бажано б було додати таблицю або графік, який би показав зміни у структурі малого підприємництва під впливом війни.

4. Аспекти воєнного часу. Тему дослідження визначено з акцентом на воєнний час. Однак переважна частина статистичних даних і аналізу (Кіровоградська область, 2021 рік тощо) стосується довоєнного періоду. Питання для дискусії: як повномасштабна війна 2022 року вплинула на функціонування малих форм господарювання на селі, і чи не нівелює вона деякі викладки роботи (наприклад, щодо пріоритетності тих чи інших напрямів розвитку)? Звичайно, авторка не могла охопити події 2022–2023 років повною мірою, але варто було б хоча б концептуально окреслити, як воєнні дії (мінування полів, руйнування логістики, зміни в структурі зайнятості населення тощо) впливають на запропоновані стратегії. Ця тема заслуговує додаткової уваги і, можливо, стане напрямом подальших досліджень здобувачки.

5. Обмеження регресійної моделі. У другому розділі побудовано багатофакторну регресійну модель ефективності малих підприємств. Чи проводила авторка аналіз на мультиколінеарність факторів, які включені в модель? Адже кількість підприємств, чисельність працівників і обсяг інвестицій можуть бути взаємопов'язані. Як враховано цей момент, та які заходи здійснено для перевірки стійкості моделі (наприклад, тестування на інших вибірках або використання покрокового регресійного аналізу)? Більш детальне

пояснення статистичних аспектів моделі посилює довіру до отриманих кількісних результатів.

6. Географічна обмеженість дослідження. Робота фокусується на одному регіоні (Кіровоградщина) та одній громаді. Наскільки, на думку здобувачки, отримані висновки є репрезентативними для інших областей України? Чи можна екстраполювати розроблені стратегічні пріоритети на, скажімо, західні або південні регіони, які мають відмінні умови (гірські території, приморські, прикордонні)? Це питання важливе в контексті практичного застосування результатів: якщо стратегія придатна лише для умов центральної України, це слід окремо підкреслити; якщо ж має універсальний характер – було б доречно обґрунтувати, за рахунок чого вона враховує регіональну специфіку.

7. Баланс аграрного і неаграрного в стратегії. У роботі декларується відхід від стереотипного агроцентричного підходу, однак запропонована концепція все ж значною мірою спирається на сільськогосподарську базу (галузева модель, модернізація агровиробництва тощо). Постає питання: чи не варто було б більш детально опрацювати механізми розвитку несільськогосподарських видів діяльності на селі? Наприклад, мале переробне виробництво, сільський туризм, ремесла, послуги – у дисертації згадуються, але їм приділено менше уваги порівняно з агросектором. Можливо, доцільно було б у стратегії акцентувати спеціальні програми для стимулювання саме цих видів малого бізнесу, які можуть суттєво підвищити зайнятість сільського населення. Це не стільки зауваження, скільки пропозиція для подальших досліджень: глибше дослідити нефондові напрями діяльності у сільській місцевості.

8. Оформлення та структура. Загалом робота добре структурована і грамотно оформлена. Незначні зауваження стосуються, можливо, стилістики викладу. Місцями трапляються дуже довгі речення із складною термінологією, що може ускладнювати сприйняття матеріалу. Наприклад, формулювання в новизні дуже об'ємні. Для кращої читабельності варто б було поділити деякі громіздкі речення на коротші. Однак це не є суттєвим недоліком, радше рекомендація з удосконалення презентації матеріалу. Таблиці і рисунки в дисертації виконані якісно, хоча хотілося б, щоб у тексті чіткіше зазначалося, на основі яких саме даних вони побудовані, хоча в більшості випадків зазначено джерело, тож зауваження мінімальні.

Перелічені питання та зауваження не знижують загальної високої оцінки дисертації. Вони мають на меті стимулювати наукову дискусію та допомогти здобувачці висвітлити додаткові аспекти дослідження під час захисту. Загалом, недоліки роботи носять локальний чи дискусійний характер і не впливають на наукову та практичну цінність отриманих результатів.

Загальний висновок. Дисертація Ярмошенко Оксани Геннадіївни на тему: «Стратегічні пріоритети економічного розвитку малих форм господарювання на сільських територіях» є самостійним, завершеним науковим дослідженням, в якому вирішено важливе науково-практичне завдання, що має значення для розвитку аграрної економіки України.

Робота відзначається високою актуальністю, теоретичною обґрунтованістю та практичною спрямованістю. Авторка продемонструвала глибокі знання з теми, вміння аналізувати складні економічні процеси та пропонувати оригінальні рішення. Наукова новизна дослідження підтверджується рядом нових підходів і отриманих результатів, а достовірність – використанням сучасних методів, репрезентативних даних та належною апробацією. Основні наукові положення опубліковані в достатній кількості праць, що свідчить про відкритість авторки до наукової критики та визнання результатів фаховою спільнотою. Порушень академічної доброчесності в роботі не виявлено.

Представлена дисертація відповідає вимогам, що пред'являються до кваліфікаційних наукових праць на здобуття ступеня доктора філософії (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року.). За своїм змістом, науковим рівнем, новизною та практичною значущістю отриманих результатів дисертація повністю відповідає спеціальності 051 «Економіка».

Вважаю, що авторка, Ярмошенко Оксана Геннадіївна, заслуговує присудження ступеня доктора філософії у галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 051 «Економіка».

Офіційний опонент заступник директор з науково-інноваційної роботи Національно наукового центру «Інститут аграрної економіки» НААН, доктор економічних наук, старший дослідник Володимир МАМЧУР